

## زنجان

حسن سپهر فر، محرم عبدالله پور

مریم ابوالفتحی

شهر زنجان مرکز استان در شمال غرب ایران است. از شمال به شهرستان طارم و خلخال و میانه و از مشرق به ابهر و طارم و از جنوب به قیدار و زرین آباد و از غرب به شهرستان های ماهنشان و چارلویملاق محدود است. در این گفتار به بررسی بخشی از میراث پزشکی سنتی این منطقه می اندازیم.

### بیماری های روحی

در مناطق بررسی شده برای درمان ترس از روش های زیر استفاده می کنند.

- نزد دعانویس رفته و برای فرد بیمار دعا می گیرند، معمولاً سه نوع دعا داده می شود که یکی را به آب ریخته و آب آن را می خورند، دومی را در آتش انداخته با اسپند دودش را به بیمار می رسانند و سومی را نیز در دستمال بر لباس تنش سنجاق می کنند.
- در روستای اورتابلاغ ممکن است که گلو و کمر ورم کند که برای درمان مالیدن نجاست را مفید می دانند.
- در روستای گنبد و ئیدی بلاغ اگر فردی ترسیده باشد برای درمان دستگیره فلزی درهای قدیمی را آب کشیده با مقداری از موی سر فرد بیمار که در همان آب ریخته اند به وی می خوراند.
- در شهر زنجان برای دفع ترس فردی که مدام می ترسد گذاشتن زغال، نان، نمک، چاقو، و سکه یکریالی زیر بالش وی را مفید می دانند.
- در روستای گنبد اگر فردی ترسیده باشد قاشق چوبی را در آتش گرم کرده بر گردنش می زنند و چون بیمار ناگهان می ترسد درمان می شود.

### بیماری پوستی

تبخال را در این مناطق ناشی از ترس دانسته و به نام اوچوق<sup>1</sup> می نامند.

برای رفع تبخال کوزه را ساییده و مقدار کمی از خاک آن را روی محل می‌گذارند.

- در روستای ئیدی‌بلاغ کاسه مسی را بر تبخال قرار می‌دهند. در روستای کاروانسرا روغن درخت یلقون آغاج (گز) را بر تبخال می‌مالند.

- در بخش آب‌بر دوده دیگ را بر روی محل می‌مالند.

- در شهر زنجان بوسیدن درکوب‌های قدیمی و قرار دادن یک تکه طلا بر تبخال را مفید می‌دانند.

زگیل برای درمان زگیل نزد دعانویس رفته، دعانویس بر چند عدد دانه گندم دعا خوانده با مقداری نمک از پشت گردن بیمار آن‌ها را در داخل یک کاسه آب می‌ریزد، معتقدند که بدین ترتیب دانه زگیل‌ها می‌افتد.

- در روستای درام حیوانی موسوم به زگیل بیان (آخوندک) را روی زگیل می‌گذارند تا زگیل را بخورد.

- در روستای اورتابلوغ در روز چهارشنبه از خانه همسایه گوشت دزدیده و بر زگیل قرار می‌دهند. سپس آن تکه گوشت را در چاه می‌اندازند، همین طور با موی بز زگیل را گره می‌زنند که باعث افتادن شود.

- در بخش آب‌بر روی دانه زگیل خاکستر گرم سیگار می‌گذارند تا با حرارت آن آب شود.

- در روستای تلخاب شیرۀ گیاهی موسوم به تاردواسی (taredavasi) را بر زگیل می‌مالند تا درمان شود.

کچلی در مناطق بررسی شده برای درمان کچلی و جلوگیری از گسترش آن موی سر و محل زخم را با پودر سنگ چخماقی یا گوی داش (göy dâş) می‌شویند، سپس موها را با گل سرشوی یا حنا شست‌وشو می‌دهند در بخش آب‌بر نیز با پوست سبز گردو گوی داش ساییده شده مرهم درست کرده روی زخم می‌بندند.

آبله در نقاط بررسی شده به چیچک (čičak) موسوم است. در روستای درام فضله خشک و کهنه گاو را سوزانده و آن را به بدن بیمار می‌رسانند و از دادن غذاهای آبدار خودداری می‌کنند چون زخم‌ها خشک نمی‌شوند.

- سابقاً در روستای درام، کاروانسرا، گنبد، آب‌بر برای درمان آبله کمی از پوست فردی را که بیماری آبله قبلاً مبتلا شده بود کنده و می‌کوبیدند سپس با سوزن زدن بر بازو ساییده پوست آبله را مایه‌کوبی می‌کردند. این بیماری اگر بر چشم بزند موجب کوری می‌شود.

سرخک این بیماری با ظهور دانه‌های قرمز ریز در سطح بدن ظاهر می‌شود. بیمار در ۳ روز اول تب و لرز بسیار گرفته، در ۳ روز دوم دانه‌ها ظاهر شده و در ۳ روز سوم دانه‌ها سرد می‌شوند. برای اینکه کودک بیمار زودتر بهبودی حاصل کند. نباید افراد ناپاک به او نگاه کنند بنابراین روی آن پارچه قرمز می‌گذاشتند و گرنه این دانه‌ها بر چشم زده و بیمار را کور می‌کرد. برای جلوگیری از خارش بدن، بیمار را با برگ درخت بید شست و شو می‌دادند، در روستای اُرتابلوغ بیمار را با خاک سفید و آب می‌شستند.

- در بخش آب‌بر مقداری گندم را با پوست درخت بید و خاک قرمز جوشانده با آن بدن بیمار را می‌شویند. در طول مدت بیماری نیز به کودک غذاهای خنک مانند شیر گاو، سوپ خالی تهیه شده از گوشت خروس یا هندوانه می‌خورانند.

- سابقاً در روستای درام وقتی فردی سرخک می‌گرفت روی پیشانی او کوپ (کوزه) انداخته سپس خون اضافی را تیغ زده خارج می‌کردند. همچنین از پوست‌های بدن بیمار کنده بر افراد سالم به مدت ۳ بار مایه‌کوبی می‌کردند.

**زرد زخم** این بیماری عبارت است از دانه‌های زردرنگ که بیشتر روی صورت بیمار دیده می‌شود برای درمان مالیدن دوده دیگ‌ها و ساییده مهره زرد یا (گوی داش) با روغن حیوانی را مفید می‌دانند این بیماری در مناطق بررسی شده به ساری یارا (sâre yârâ) موسوم بوده و از عوامل بروز کچلی است.

**سیاه زخم** این بیماری در مناطق بررسی شده به قره یارا (qara yârâ) یا دولاما (dolâmâ) موسوم است. عبارت است از دانه‌هایی در کنار انگشتان دست و یا کشاله ران‌ها و زیر بغل که برای درمان آن از روش داغ کردن استفاده می‌کنند. بعد از آن برای التیام درد ۲ عدد قند را داخل چای ریخته با مقداری آرد مخلوط کرده و روی موضوع درد می‌بندند تا درد تسکین یافته و بیمار بهبود یابد. در روستای کاروانسرا دلاک‌ها با استفاده از بیشتر زدن ابتدا ریشه این زخم را، که به رنگ کبود بود، خارج کرده سپس داغ می‌کردند. چون اگر ریشه خارج نمی‌شد دوباره از جای دیگر چرک می‌کرد.

- در روستای اورتابلاغ این دانه را مرد و زن دانسته و نوع مردانه آن را با داغ کردن از بین می‌بردند ولی نوع ماده آن ممکن است دوباره چرک کند.

- در روستای تلخاب محل دانه را با مدفوع سگ و یا فضله مرغ می‌بندند که این عمل موجب چرک کردن موضع شده چرک خارج می‌شود، سپس گیاه بات بات را جوشانده با مقداری آرد، خمیر درست کرده بر روی موضع درد می‌مالند.

- در روستای درام طحال خوک را روی زخم قرار می‌دادند تا خوب شود.

**خارش** این بیماری در این مناطق به قورداشنگ (gurdâşan) موسوم است و برای جلوگیری از خارش آقی تریاق را با آب مخلوط کرده تن را با آن می‌شویند یا به بیمار شربت خاکشیر و دوشاب می‌خورانند چون این بیماری را ناشی از گرمای بدن می‌دانند در شهر زنجان سدر را با آب ماست مخلوط کرده بر بدن می‌مالند.

**زخم سودا** این بیماری را ناشی از گرمای بدن دانسته‌اند و واگیردار است. برای درمان علف سودا را با مقداری حنا خیسانده بر محل زخم قرار می‌دهند.

**چرک و دمل** برای درمان چرک و دمل اطراف دانه را با تیغ می‌برند و چرک را با فشار دادن خارج می‌کنند در شهر زنجان قورباغه را نصف کرده روی زخم می‌بندند تا دانه سرباز کند و چرک خارج شود.

**سررد** برای درمان سررد از روش‌های زیر استفاده می‌کنند.

- بر تخم مرغ مرغ سیاه رنگ دعا خوانده به بیمار می‌خورانند.

- از جوشانده خاکشیر، بنفشه، و توکلی‌جه ۷ بار به بیمار می‌خورانند.

- روی پیشانی استکان انداخته تا درد را التیام بخشد یا به پیشانی سرکه و صابون می‌بندند.
- زنجبیل و دارچین را مخلوط کرده بر پیشانی می‌مالند.
- برگ درخت گردو را با موی بز جوشانده و بر پیشانی می‌بندند.
- کرم خاکی را با گیاه آفتیمون ساییده و به صورت ضماد بر سر می‌بندند.
- نمک را سوزانده بر پیشانی می‌بندند.

**گوش درد** مالیدن دوده سیگار و چیق و ریختن شیر زنی که دختر زاییده است به داخل گوش را مفید می‌دانند. برای درمان گوش درد از روش‌های زیر استفاده می‌کنند.

- پوست پرده داخلی پیاز را جوشانده با روغن مرغ مخلوط کرده داخل گوش می‌ریزند.
- در روستای گنبد ماست را با مقداری آرد و روغن زرد جوشانده خمیر حاصل را بر گوش می‌بندند.
- در روستای اورتابللاغ پیاز را در آتش کباب با روغن زرد مخلوط کرده روی گوش می‌مالند.

**خونریزی از بینی** برای درمان خونریزی بینی مقداری پارچه را سوزانده سپس با دودی که از آن بلند می‌شد روی بینی قرار می‌دادند. همچنین انگشت کوچک دست را فشار می‌دهند تا خونریزی قطع شود.

در شهر زنجان تار عنکبوت را روی بینی قرار می‌دهند.

- در روستای گنبد کهلی‌اوتی را سوزانده دود آن را استنشاق می‌کنند.
- در روستای کاروانسرا موی بز را سوزانده دودش را به بینی می‌رسانند.
- در روستای اورتابللاغ پوست تخم مرغ را خرد کرده از صافی عبور داده و به اندازه نوک سوزن در بینی فوت می‌کنند.

**چشم درد** برای درمان چشم‌درد در نقاط بررسی شده از روش‌های زیر استفاده می‌کنند.

- مقداری از گیاهی به نام توتوی (tutuy) را کوبیده آب به دست آمده را در چشم می‌ریزند.
- پوست مار را سوزانده مقداری از خاکستر و دود آن را بر چشم می‌کشند.
- نبات را ریز خرد کرده به اندازه نوک سوزن در چشم می‌ریزند.
- یک قطره جوهر قرمز را در داخل چشم می‌چکانند.
- قطره‌های از شیرزنی که دختر زاییده است را بر چشم می‌چکانند.
- چوب درخت انگور را سوزانده دود و مقداری از خاکستر آن را به چشم می‌رسانند.
- جگر سفید را ساییده تا کف آن در بیاید، کف را بر چشم می‌مالند.
- نزد دعانویس رفته، یک قطعه طلا در داخل کاسه آبی انداخته بر آن دعا می‌خوانند، سپس مقداری گندم و جو را از بالای سر بیمار در داخل آب می‌ریزند، معتقدند که درد چشم خوب می‌شود.
- همچنین خوردن شیره انگور، سنجد و جگر سفید را برای تقویت بینایی مفید می‌دانند.

**دندان درد** برای درمان دندان‌درد از روش‌های زیر استفاده می‌کنند:

- برگ سبز گیاه کهلی‌اوتی (khali oti) را روی دندان می‌گذارند.

- گیاه گوش اوزوم (quš üzüim) را با روغن حیوانی سرخ کرده دود از آن را استنشاق می‌کنند.  
 - سیر خام را روی دندان می‌گذارند.  
 - زرده تخم مرغ پخته را با مقداری نمک روی دندان می‌گذارند، یا داخل پنبه مقداری نمک یخته بر روی دندان می‌نهند.  
 - ریشه میخک یا مقداری تریاک را روی دندان می‌گذارند.  
 - مقداری آرد را با ماست و روغن زرد جوشانده خمیر به دست آمده را روی صورت قرار می‌دادند تا درد تسکین یابد.  
 - در صورتی که دندان‌های فوق‌درمان نمی‌شد با کمک گرفتن از سلمانی روستا دندان را می‌کشیدند. بعد از کشیدن دندان برای جلوگیری از خونریزی روی آن یک تکه گوشت کباب شده قرار می‌دادند تا خونریزی قطع شود.  
**گلودرد** برای درمان گلو درد در مناطق بررسی شده از روش‌های زیر استفاده می‌کنند. قیطران را جوشانده شیر به دست آمده را بر گردن می‌مالند.  
 - گیاهی موسوم به حاجی قرخود (haji qorxud) را جوشانده با مقداری گل سرشوی مخلوط کرده بر گردن می‌بندند.  
 - پونه را جوشانده به صورت ضماد بر روی گردن می‌مالند.  
 - پهن گاو را با آرد گرم کرده بر گردن می‌بندند.  
 - گیاه آم کومجی (ama komaje) را خرد کرده به صورت ضماد بر گردن می‌مالند.  
 - خاکشیر را با ادرار کودک بیمار مخلوط کرده به صورت ضماد بر گردن می‌مالند.  
 - به فردی که گلو درد دارد جوشانده آرد و آب حره (hore) می‌خورانند در صورتی که در قدیم لوزه‌ها چرکی می‌شد توسط دلاک لوزه بیمار را قطع می‌کردند و برای جلوگیری از خونریزی از جوشانده مرزه کوهی و آب و نمک به صورت غرغره کردن استفاده می‌شد.  
**درد قلب** برای فردی که درد قلب داشته باشد از جوشانده سنبله‌الطیب و بومادران و توکلی‌جه استفاده می‌کنند.  
**سرماخوردگی** برای درمان این بیماری بیمار را گرم می‌کنند تا عرق کند یا جوشانده گل‌گاوزبان، بومادران و داماریجه را به بیمار می‌خورانند.  
 - در ایام بیماری نیز آش سفید که روغن نداشته نباشد به بیمار می‌خورانند. در شهر زنجان برای اینکه بیمار عرق کند، روغن بز را به تمام بدن بیمار می‌مالند.  
**حصبه** را ناشی از سرماخوردگی می‌دانند و چون بیمار تب بالایی دارد و دانه‌های سیاه رنگی بر سطح بدن اوست به وی نوشیدنی‌های خنک می‌خورانند. یا در بستر بیمار برگ درخت بید ریخته یا مقداری از برگ‌های آن را جوشانده به وی می‌خورانند.

- در بخش آببر و اورتابلایغ برای درمان حصبه کرم خاکی را کوبیده با مقداری آب مخلوط کرده و بیمار می‌خوراند و مقداری را هم بر پیشانی وی می‌بندند.

سل این بیماری از سرماخوردگی ناشی شده و بر اثر کثرت سرفه از دهان خون می‌آید. برای درمان از جوشانده بومادران و چهار تخم، ختمی، گل‌سرخ، قاپاخ لی چَه (qâpâxlija) و تخم بالنگ استفاده می‌کنند. در روستای تلخاب نوشیدن شیر الاغ سفید رنگ و یا شیرزنی که دختر زاییده است را مفید می‌دانند.

- در روستای اورتابلایغ خروس سفیدی را با پوست و امعاء و احشاء آن جوشانده بر کمر بیمار می‌بندند. معمولاً این درمان را سه بار انجام می‌دهند.

**سیاه‌سرفه** این بیماری در نقاط بررسی شده به گوی اُسکورمه (göy ösgürma) معروف است. خوردن شیر الاغی ابلق را مفید می‌دانند، همین‌طور کدوی قلیانی را نزد دعانویس برده تا روی آن دعا بنویسد که بتوانند آن را بر گردن بیمار ببندند. در زنجان برای درمان سیاه‌سرفه خون کفتار و خرگوش را به بیمار می‌خورانند.

**اسهال** برای درمان اسهال خوراندن ماست و برنج، سیر را به بیمار مفید می‌دانند، یا جوشانده پوست پیاز نعنا و گیاهی به نام ترق اوتی (toruqote) و خانم آسالان (xânnimâslân) را به بیمار می‌خورانند. در روستای درام اناری را داخل اجاق کباب کرده به بیمار می‌خورانند تا اسهال را بند آورد. در شهر زنجان بارهنگ را با نبات جوشانده و خاکشیر و چای خشک را سرخ کرده با جوشانده فوق مخلوط و مانند چای مصرف می‌کنند.

**یبوست** برای درمان یبوست اسفرزه را داخل آب ریخته لعاب آن را به بیمار می‌خورانند.

- هلیله سیاه را آرد کرده با عسل یا ماست می‌خورند.

- جوشانده گیاهانی به نام سنای مکی (sanây make) پنیرک و فلوس را به بیمار می‌خورانند.

- در صورتی که نوزاد دچار یبوست شود داش گوگرد را سوزانده و پس آن را با پنبه بر مقعد کودک می‌مالند، یا با آب و صابون وی را تنقیه می‌کنند.

**شب‌ادراری** در نقاط بررسی شده به فردی که دچار این بیماری باشد طحال گوسفند را کباب کرده می‌خورانند.

**شاش‌بند** برای درمان این بیماری از روش‌های زیر استفاده می‌کنند.

- فضله مرغ را در آب گرم ریخته به بیمار می‌خورانند.

- لانه بلبل را در آب جوشانده مقداری از آن را به بیمار می‌خورانند.

- عقرب سیاه را سوزانده دود آن را بر بدن کودک می‌رسانند یا با روغن کرچک مالش می‌دهند تا موجب درمان شود.

- حنا را آب کرده بر بدن بیمار می‌مالند، یا بیمار را در آب نیم‌گرم می‌نشانند.  
 - پشم را گرم کرده بر مثانه کودک می‌بندند.  
 یرقان در مناطق بررسی شده به ساری‌لیق موسوم بوده از ترس ناشی می‌شود و برای درمان به روش‌های زیر متوسل می‌شوند:  
 - ماهی تازه رودخانه‌ای را به بیمار می‌دهند تا قورت دهد.  
 - مهره زردرنگی را در آب زده از آب آن به بیمار می‌خورانند.  
 - بیمار را در پوست و برگ درخت بید می‌خوابانند چون این بیماری با تب همراه است باعث خنکی می‌شود. این بیماری که در روستای درام (آدو) نامیده می‌شود اگر بیمار به مدت یک ماه با پای پیاده و برهنه راه برود التیام می‌یابد.

**دل پیچه** برای درمان دل پیچه از جوشانده گیاهی به نام سانجی اوتی استفاده می‌کنند.  
 - باروت را در ماست مخلوط کرده روی شکم می‌بندند.  
 - شیرین‌بیان را جوشانده وقتی غلیظ شد روی شکم می‌بندند.  
 - خاکشیر را آرد کرده با آب و نبات جوشانده به بیمار می‌خورانند.

**ورم دست** در صورتی که بر اثر کار مچ دست ورم کند گیاهی به نام جالپا (jâlpâ) را کوبیده به صورت مرهم بر روی مچ دست می‌بندند.

**ورم سینه زن زائو** جوهر لیمو را با شیر قیطان جوشانده روی محل متورم می‌بندند تا برطرف شود.

**درد کلیه** برای درمان این بیماری از روش‌های زیر استفاده می‌کنند:  
 - جوشانده گیلاس و کاکل ذرت را به بیمار می‌خورانند.  
 - ناخنک و خارخشک را جوشانده به بیمار می‌خورانند.

**جراحات درمان دُمَل** و بیرون آوردن شیء فرو رفته در گوشت بدن:

- زرده تخم‌مرغ را با آرد مخلوط کرده به صورت ضماد بر آن قرار داده که بدین ترتیب بعد از ۲ روز زخم سر باز کرده و شیء خارج می‌شود.  
 - در بخش آب‌بر پهن الاغ را با شاه‌تره مخلوط کرده به صورت خمیر بر موضع درد می‌بندند.  
 - علف بات، را با شاه‌تره له کرده به صورت مرهم بر روی موضع درد می‌بندند.  
 - چربی گوسفند را یک روز بر موضع درد می‌بندند یا قند را با آرد مخلوط کرده به صورت مرهم بر روی موضع درد می‌بندند.

**بریدگی** برای قطع خونریزی از روش‌های زیر استفاده می‌کنند:

- علف یونجه را خرد کرده بر روی موضع بریدگی می‌مالند.

- روی موضع بریده شده ادرار کودک می‌ریزند.

پارچه کهنه‌ای را سوزانده خاکسترش را روی بریدگی می‌ریزند. تور عنکبوت و گیاه چچم سقزی

سوخستگی (čačam saqezy) را بر بریدگی می گذارند تا خونریزی قطع شود.  
- کره و یا روغن عقرب را بر بریدگی می مالند. تا خونریزی را بند آورد.

سوخستگی برای درمان سوخستگی استفاده از روغن زرد و سیب زمینی رنده شده مفید می دانند.  
- در بخش آب بر بزرک، نخود، موم و آرد را با شیر مخلوط کرده با پر مرغ بر محل سوخته می مالند.  
- در روستای اورتابلاغ: زرده تخم مرغ را روی ساج ریخته وقتی گرم شده و روغنش را پس داد آن را روی عضو سوخته قرار می دهند.

### شکستگی ها

اشخاصی که دچار شکستگی عضو می شوند برای ترمیم و معالجه به شکسته بندهای محلی مراجعه کرده تا شکسته بند با لمس محل شکسته شده نوع شکستگی را از لحاظ بسته یا باز بودن یا داشتن ترک و... تشخیص داده، سپس معالجه کند. بعد از تشخیص اگر شکستگی از نوع جابه جایی باشد، وی توسط شخص دیگری عضو شکسته را گرفته و می شکند تا استخوان های جابه جا شده با هم مماس شوند. سپس مرهمی از ترکیب گیاهانی به نام کام، بویاخ، زرده تخم مرغ و آرد و نمک تهیه کرده و بر پارچه تمیزی از جنس متقال یا تنزیب مالیده و بر محل شکستگی می بندند. حال برای اینکه عضو شکسته شده ثابت بماند در چهار سوی عضو چند عدد چوب باریک یا مقوا قرار داده و دور آن را با ریسمان یا خامه های پشمی محکم می کند. معمولاً شکسته بند هر چند روز یک بار به عیادت بیمار می رود تا در صورتی که استخوان کج جا افتاده باشد آن را شکسته و از نو ترمیم کند. معمولاً وقتی که عضو شکسته ورم کرد دلیل جوش خوردن بوده لذا شکسته بند با تشخیص و مصلحت خود تکه چوبها را از روی عضو بر می دارد.

**دررفتگی شکسته بندهای محلی برای درمان دررفتگی های اعضای بدن شیوه های زیر را به کار می بستند**

**دررفتگی کف پا در صورتی که استخوان کف پا در رفته باشد ابتدا آن را ماساژ داده و چاله ای در زمین کنده و پاشنه پا را داخل چاله قرار داده در زیر پا نیز کوزه یا نعلبکی قرار می دهند، سپس بیمار بلند شده با فشاری که بر کوزه وارد می کند، عضو در رفته جا می افتد.**

**دررفتگی زانو برای درمان دررفتگی زانو یک گلوله پارچه ای را در زیر زانوی پا گذاشته بعد از اینکه آن محل را ماساژ دادند به آرامی زانو را تا می کنند تا عضو دررفته جا بیافتد.**

**دررفتگی شانه برای درمان دررفتگی شانه یک گلوله پارچه ای در زیر بغل قرار داده، بعد از ماساژ دادن دست را به سمت جلوی بدن کشیده بدین ترتیب عضو در رفته جا می افتد.**

**دررفتگی لگن فرد بیمار را بر گاوی که تشنه و گرسنه باشد سوار می کنند و پاهای شخص را در زیر شکم گاو به یکدیگر می بندند، سپس حیوان را به محلی می برند تا آب بخورد به محض اینکه شکم حیوان بالا آید استخوان در رفته جا می افتد.**



- برای التیام دررفتگی‌ها از مرهم زیر استفاده می‌کنند بعد از جا انداختن خرما، دنبه، و چيله‌داغی را با هم مخلوط کرده و می‌کوبند سپس مرهم را روی موضع درد برای چند روز می‌بندند. تا محل نرم شده و دردش از بین برود.

**کوفتگی** برای رفع کوفتگی و از بین بردن کبودی حاصل از آن شیوه‌های زیر را انجام می‌دهند.  
- خمیر را با زرده تخم‌مرغ مخلوط کرده بر موضع می‌بندند.  
- گوشت را کوبیده بر موضع درد می‌بندند.  
- عسل و زیره را با هم کوبیده بر موضع درد می‌مالند.  
- استخودوس را آرد کرده با آب خمیر می‌کنند سپس بر روی موضع درد می‌مالند.

**عقرب‌زدگی** برای درمان فردی که عقرب او را نیش زده باشد، سعی می‌کنند. عقرب را گرفته و آن را کشته بر محل نیش زده گذارند. یا در بعضی موارد نیز عقرب را در روغن زیتون جوشانده به عنوان پادزهر استفاده می‌کنند.

- در بخش آب‌بر بالای نیش را با طناب محکم می‌بندند تا زهر بالا نرود، سپس بر زخم تیغ می‌زنند تا خون زهر آلود به بیرون تراوش کند.  
- در روستای درام تتباکو را در آب خیسانده و روی گزیدگی می‌گذارند تا زهر خارج شود.

**مارگزیدگی** برای درمان مار گزیدگی بالای محل نیش زده را با طناب محکم می‌بندند سپس محل را تیغ زده و خون سمی را با بادکش کردن خارج می‌کنند.

**حجامت کردن** در اغلب مناطق برای درمان سر درد، سیاه‌زخم، زردی، زرد زخم و خار و زیادی خون حجامت می‌کردند، این کار معمولاً توسط زنان انجام می‌شد. محل خون‌گیری یا حجامت اغلب مابین دو کتف از ناحیه پشت است برای این کار شاخ گاو را روی پوست قرار داده و از طرف دیگر شاخ می‌مکند کم‌کم پوست ورم می‌کند، بعد از آن روی پوست تیغ زده خون زاید و کبود رنگ خارج می‌شود. روش دیگر حجامت قرار دادن یک تکه خمیر روی پوست است. سپس داخل استکان یا کوزه را کبریت یا فتیله انداخته وقتی که خلاً به وجود آمد روی خمیر می‌چسبانند، وقتی محل باد کرد، استکان خودبه‌خود از جا درآمده سپس پوست را تیغ می‌زنند تا خون کثیف خارج شود.

**رگ‌زدن** سابقاً در روستای کاروانسرا وقتی فردی خودش زیاد می‌شد نزد سلمانی می‌رفت تا خون‌گیری کند. معمولاً دلاک یا سلمانی با بستن بالای بازو و رگ مابین آرنج باعث جمع شدن خون در یک محل می‌شد. سپس توسط نیشتر رگ را سوراخ می‌کرد تا خون کثیف و اضافی از بدن خارج شود.

**زالواندازی** برای درمان سیاتیک و ورم رگ پا، دُمل و باد سرخ از زالو استفاده می‌کنند، این کار به وسیله دلاک‌های روستا انجام می‌شد. سابقاً در بخش آب‌بر برای خون‌گیری زالو را بر زبان نیز قرار می‌دادند.

**خالکوبی** در مناطق مورد بررسی برای درمان ورم مچ دست و ورم ناشی از باد سرخ بدن را خالکوبی

می‌کنند این کار توسط زنان انجام می‌شده برای این کار ابتدا مقداری پارچه را سوزانده، سپس با سوزن روی پوست را سوراخ می‌کنند در همان لحظه نیز خاکستر پارچه سوخته در زیر پوسته رفته و رنگ می‌گیرد.

**نازایی و روش‌های درمان آن برای درمان نازایی از روش‌های زیر استفاده می‌کنند:**

مقداری خار گل محمدی را می‌جوشانند تا شیرهاش درآید، سپس زن نازا را در محلول به دست آمده می‌نشانند تا درمان شود.

- اگر نازایی ناشی از سست بودن کمر باشد، مرهم زیر را بر کمرش می‌بندند.

- قرص کمر، زنجبیل، میخک، هل، دارچین، زفت را با هم می‌کوبند تا آرد شود، سپس مقداری عسل به آن اضافه کرده بر کمر زن می‌بندند.

- نوع دیگر مرهم مرکب از نخود سفید، قرص کمر، سفیده تخم‌مرغ است که آن را بر روی کمر می‌بندند این مرهم برای محکم بودن جنین و جلوگیری از سقط آن به کار می‌رود.

- اگر زنی نازا باشد به نیت او سفره حضرت زهرا پهن می‌کنند، در آن سفره نانی به نام دُی‌مج<sup>۱</sup> (döymaj) تهیه کرده بعد از خواندن دعای سفره نان را خرد کرده به زن نازا می‌خورانند سپس زن می‌بایست وضو گرفته و رو به قبله بنشیند تا خاک سفره را بر سرش بریزند بدین ترتیب معتقدند زن صاحب فرزند می‌شود.

- در روستای درام برای درمان نازایی نه‌تنها به دعا متوسل می‌شوند بلکه در امامزاده گهواره می‌گذارند، سپس پیراهنی بدون یقه دوخته و به زیارت امام هشتم می‌روند، اگر یقه پیراهن چاک خورد عقیده دارند صاحب فرزند می‌شوند.

- در روستای اورتابلاغ برای درمان نازایی، دنبه، ام کومجی (ame kömajy)، تخم مرغ و روغن کرچک و زردچوبه را با هم مخلوط کرده به هنگام شب در پشم گوسفند سیاه‌رنگ قرار داده و بر بدن زن می‌بندند بدین ترتیب صاحب فرزند می‌شود.

- زن نازا نزد دعانویس رفته به همراه خود نخ ۷ رنگ می‌برد، ملا بر نخها دعا خوانده سپس آن‌ها را بر کمر زن می‌بندند تا درمان شود. همین‌طور در روز عید قربان نخ ۷ رنگی را بر گردن گوسفند بسته، بعد از ذبح گوسفند نخ‌ها را بر کمر زن می‌بندند. یا در شب‌های احیاء در ماه رمضان بر هفت رنگ نخ دعای جوشن کبیر خوانده نخ‌ها را بر آب می‌زنند، قطراتی از آب نخ را بر صورت زن نازا می‌پاشند.

- زنان نازا در شهر زنجان چهارشنبه هر هفته به کنار رودخانه زنجانرود رفته به همراه خود گندم برده در آسیابی که در کنار زنجانرود بود تبدیل به آرد کرده و خمیر تهیه کرده و بساط پخت آتش به پا می‌کنند. در همین حین نیز با چوب‌های خشک گهواره‌ای درست کرده از درخت می‌آویختند، اگر نیت فردا نازا برآورده می‌شد یک تکه چوب داخل گهواره می‌افتاد که بعد از اینکه زایمان کرد هر چهارشنبه آخر سال آتش رشته تهیه کرده و خیرات دهد.

۱. این نان از مخلوط آرد، روغن، زعفران و شکر است.

تعیین جنسیت جنین هرگاه زن آبستن علاقه به ترشی داشته باشد نوزاد دختر است و اگر به شیرینی علاقه داشت نوزاد پسر می‌شود.

- بر سر زن که آبستن است طوری که خودش نفهمد یکی از نزدیکان وی مقداری نمک می‌ریزد، اگر زن دست راست را بر سرش برد جنین دختر است و اگر بر صورتش برد جنین پسر است.

- اگر زنی چندین دختر پی در پی داشته باشد روز دهم زایمان در حمام ۱۰ عدد خرما را با یک لیوان دوغ به زن زائو می‌خورانند تا فرزند بعدی پسر به دنیا آید.

- بعد از زایمان اگر نوزاد پسر باشد کمر زن را نمی‌بندند، ولی بعد از زایمان دختر حتماً باید کمر زن را بست تا دختر به دنیا نیاورد.

### اشخاصی که به امور مختلف طب سنتی می‌پردازند.

حجام معمولاً زنان انجام بودند که به کار خون‌گیری می‌پرداختند.

شکسته‌بند معمولاً مردها بودند و به کار شکسته‌بندی می‌پردازند.

دلاک یا سلمانی اشخاصی هستند که به خون‌گیری، حجامت، و کشیدن دندان و ختنه کردن می‌پردازند.

حکیم افرادی هستند که به حرفه پزشکی و طبابت مشغول‌اند.

قابله یا ماما این کار معمولاً توسط زنان انجام شده و برای زایمان و درمان بیماری‌ها به بیماران کمک می‌کنند.

### ابزار و وسایل

کلبتین برای کشیدن دندان که توسط دلاک استفاده می‌شود.

نول گوج (ülgüj)، تیغ دلاکی، نی یا قیزقانج (qizqânj) به شکل دو شاخه که برای ختنه کردن به کار آید (مگاش یا ماشه (magâš) که برای بلند کردن پوست زاید در ختنه به کار می‌رود.

نیشتر تیغه‌ای است فلزی که در فصد کردن به کار می‌آید.

تکه‌های مستطیل شکل کارتن، تخته چوب یانی، ریسمان از جمله وسایلی هستند که در شکسته‌بندی استفاده می‌شوند.

شاخ گاو از این وسیله در حجامت کردن (مکیدن خون) استفاده می‌شود. استکان یا کوزه در بادکش انداختن به کار می‌آید.



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی